

УДК 37.018.43:332.3

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА У СИСТЕМІ ЗЕМЛЕУСТРОЮ

Л. Дудич, к. е. н., доцент

ORCID ID: 0000-0001-5711-7857

Львівський національний університет природокористування

© Л. Дудич, 2022

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2022.03-04.059>

Дудич Л. Еколого-економічні аспекти організації органічного землеробства у системі землеустрою
Наголошено, що Україна має унікальний ґрунтовий покрив, який, на жаль, упродовж нетривалого часу під дією інтенсивного антропогенного тиску значно змінився й утратив первісні характеристики. Протистояти процесам деградації ґрунтів можуть альтернативні технології землеробства, що значно знижують ризик деградації ґрунтів: ґрунтозахисне та ресурсозберігаюче землеробство; органічне землеробство; «точне землеробство». Встановлено, що попит на органічну сільськогосподарську продукцію постійно зростає та у деяких країнах перевищує пропозицію. Це вигідно для України у контексті нарощування експорту цієї продукції.

Аргументовано, що в Україні спостерігається позитивна тенденція до розвитку органічної продукції, на що вказує зацікавленість споживачів у органічних продуктах харчування та бажання сільськогосподарських виробників переходити від традиційного до органічного виробництва. Досліджено, що для ефективного розвитку виробництва органічної продукції доцільно застосовувати інструменти стимулювання. Наявні програми державної підтримки органічного виробництва здебільшого зосереджені на відшкодуванні коштів за сертифікацію, а державна підтримка у вигляді пільгового оподаткування та пільгового кредитування не застосовується. З'ясовано, що органічне землекористування є системою взаємозалежних і взаємопов'язаних методів використання земель, серед яких провідне місце посідає впровадження й дотримання сівозмін. Зокрема, сівозміни дають змогу забезпечити дотримання відповідного вмісту гумусу й поживних речовин у ґрунтах, оскільки брак органічних добрив у ґрунтах зумовлено використанням певних культур у сівозміні. Встановлено, що виробництво органічної продукції спрямоване на забезпечення споживача безпечними та якісними продуктами харчування, а також має певні економічні, соціальні та екологічні переваги: зниження енергоємності виробництва; розвиток сільських територій; підвищення зайнятості та добробуту сільського населення; збереження і покращення родючості ґрунтів; збереження і відновлення біорізноманіття тощо.

Ключові слова: органічне землеробство, екологія, раціональне землекористування, економічна ефективність, організаційно-землевпорядні механізми.

Dudysh L. Ecological and economic aspects of the organization of organic farming in the land management system

Ukraine has a unique soil cover, which, unfortunately, has been influenced by intense anthropogenic pressure, and significantly changed and lost its original characteristics. The processes of soil degradation can be resisted by alternative agricultural technologies that significantly reduce the risk of soil degradation: soil protection and resource-saving agriculture; organic farming; «precision farming». It has been established that the demand for organic agricultural products is constantly growing and in some countries already exceeds the supply that is beneficial for Ukraine to increase the export of these products. In Ukraine there is a positive trend towards the organic production development, which is determined by the consumers' interest of in organic food products and the interest of agricultural producers to switch from traditional to organic production. It has been investigated that for the effective development of the organic production, it is advisable to use stimulation tools. The current state support programs for organic production are mostly focused on reimbursement for certification, while there is no state support in the form of preferential taxation and preferential lending. It has been studied that organic

land use is a system of interdependent and interconnected methods of land use, among which the introduction and observance of crop rotation takes the leading place. In particular, crop rotation makes it possible to ensure compliance with the appropriate content of humus and nutrients in soils, since the lack of organic fertilizers in soils is caused by the use of certain crops in crop rotation. It has been established that production of organic products aims to provide consumers with safe and high-quality food products, and also has certain economic, social and environmental advantages: reduction of energy consumption of production; development of rural areas; increasing employment and welfare of the rural population; preservation and improvement of soil fertility; preservation and restoration of biodiversity, etc.

Key words: organic farming, ecology, rational land use, economic efficiency, organizational and land management mechanisms.

Постановка проблеми. Проблеми, які агровиробництво та доквілля створюють одне для одного, доволі комплексні та системні. Зрозуміло, що неможливо говорити про зрівноважений розвиток землекористування. Необхідно змінювати підходи до ведення сільського господарства. Ця потреба дедалі більше відображається у зміні міжнародного та національного законодавства, у нових стандартах і вимогах, покараннях і стимулах для виробників. Такі політичні зміни найбільш очевидні в Європейському Союзі. Однак Україна також має зобов'язання щодо змін у законодавстві. Та й ми на місцевому рівні маємо бути зацікавлені у більш екологічних продовольчих системах, відповідальних виробниках і сільській місцевості, здатній адаптуватися до нових реалій.

В Україні наявний унікальний ґрунтовий покрив. За незначний період під дією інтенсивного антропогенного тиску він змінився й утратив свої первісні характеристики. За даними FAO (сільськогосподарська та продовольча організація ООН), щорічно площа земель, що зазнає деградації в Україні, збільшується більш ніж на 80 тис га. Наразі 4,5 млн га вже зазнали помірного або сильного впливу ерозії, серед них 68 тис. га зовсім утратили родючий шар. Протистояти процесам деградації ґрунтів можуть альтернативні технології землеробства, що значно зменшують ризик деградації ґрунтів: 1) ґрунтозахисне та ресурсозберігаюче землеробство; 2) органічне землеробство; 3) «точне землеробство».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організація ведення екологічного виробництва, його тенденції та закономірності розвитку отримали значний розвиток у

працях сучасних українських і зарубіжних учених. Основні базово-концептуальні підходи та інституціональні аспекти формування органічного землекористування розглянуті у статтях Солтис О., Смолярчук М., Черечон О. (2022), Шкуратова О. (2015), Гаражі О. (2021), Шарого Г., Нестеренка С., Щепак В. (2021). Розвиток ринку органічної продукції розглянуто в працях Сиротюк Г. (2021), Ратушняк Т., Ратушняк В. (2019). Економічні аспекти розвитку органічного господарства розкрито у працях Кучера А. (2017), Чудовської В., Вдовиченко А. (2015).

Постановка завдання. Завдання дослідження – дослідити основні засади та еколого-економічні аспекти організації органічного землеробства та роль його розвитку в системі землеустрою.

Методика дослідження та матеріали. Під час вивчення еколого-економічних аспектів органічного землеробства як сукупності економічних і землевпорядних механізмів раціоналізації використання сільськогосподарських земель застосовано такі методи дослідження: графічний, порівняння, абстрагування, аналізу та синтезу, економіко-статистичний.

Зокрема, порівняльний метод використано для зіставлення динаміки кількості органічних господарств з роками. Це допомогло проаналізувати розвиток органічного землеробства. Застосування методу абстрагування дало змогу зосередитися на ключових чинниках, які впливають на досліджувані явища. Методи аналізу та синтезу використані для розробки схеми видів ефективності організації органічного землеробства.

У дослідженні використано дані Федерації органічного руху України.

Виклад основного матеріалу. За останнє десятиліття площа орних земель в Україні під органічним землеробством збільшилась від 242 тис. га до 427 тис. га, що відповідає 11 місцю в Європі, а кількість органічних господарств збільшилась із 38 до 588. Більшість із них розташовано в Одеській, Херсонській, Київській, Полтавській, Вінницькій і Закарпатській областях. Розмір сертифікованих господарств – від кількох гектарів до декількох тисяч. Серед органічної продукції найпоширеніші зернові культури – 48,1 % (сьоме місце у світі серед органічних операторів), 16 % – олійні культури (п'яте місце у світі), 4,6 % – бобові (сьоме місце у світі), овочі – 2 % (десяте місце у світі), 0,6 % – фрукти, але цей ринок розширюється завдяки вирощуванню ягідних культур. Майже 90 % обсягу плодової органічної продукції йде на експорт. Річний обсяг експорту становить близько 104 млн євро (Ратушняк та Ратушняк, 2019). Попит на органічну сільськогосподарську продукцію постійно зростає та в деяких країнах уже перевищує пропозицію. Це вигідно для України з метою нарощування експорту цієї продукції.

В Україні спостерігається позитивна тенденція до розвитку органічної продукції, на що вказують зацікавленість споживачів у

органічних продуктах харчування та інтерес сільськогосподарських виробників переходити від традиційного до органічного виробництва. Україна посідає лідируючі позиції в Європі та у світі за кількістю експортованої органічної продукції. Проте виробництво органічної продукції переважно експорторієнтоване, тож необхідно максимально наповнити вітчизняний ринок власною органічною продукцією.

Розглянемо детальніше екологічні аспекти організації органічного землеробства. Організація органічного землеробства й рослинництва – інноваційна сфера життя суспільства на вищих рівнях його організації: як місцевих локальних організацій, так і в межах громад, районів і країни. Органічне землеробство серед забруднювачів середовища, а саме металургійних і хімічних комбінатів, нафтопереробних заводів, також неможливе, тому що промислові викиди не компенсують жодні органічне виробництво й управління на локальному рівні (Шарий, Нестеренко та Щепак, 2021).

Кількість сертифікованих виробників органічної сільськогосподарської продукції в Україні збільшилася з 121 од. у 2009 р. до 549 од. у 2020 р., а площа використовуваних ними земель розширилася за цей період у 1,7 раза (табл.). У 2020 році на одне сертифіковане органічне господарство припадало в середньому 842 га угідь. Отже, йдеться про доволі масштабне товарне виробництво.

Таблиця

Динаміка розвитку органічних господарств

Рік	Площа, тис. га	Кількість сертифікованих органічних господарств, од.
2009	270,19	121
2010	270,23	142
2011	270,32	155
2012	272,85	164
2013	393,40	175
2014	400,80	182
2015	410,60	210
2016	381,20	360
2017	289,00	375
2018	309,10	510
2019	467,98	617
2020	462,22	549

Джерело: (Гаража, 2021; Органік в Україні, 2022).

Якщо говорити про економічний аспект, то органічна система ведення господарства актуальна для України з низки причин і може стати одним із чинників економічного зростання сільського господарства. Причини актуальності органічного землеробства: 1) високий рівень антропогенізації території України; 2) вагомий промисловий потенціал; 3) висока щільність населення; 4) велика частка еродованих земель; 5) висока розораність; 6) низька лісистість території. Хоча вона, звичайно ж, не є панацеєю і не може повністю замінити інтенсивні технології в сільськогосподарському виробництві, проте може забезпечити пріоритетність екологічного аспекту загальнодержавної політики на всіх її рівнях. У цьому напрямі вже є певні зрушення, а саме: у березні 2021 року затверджена Національна економічна стратегія до 2030 року, в якій встановлено ціль до 2030 року розширити площі сільськогосподарських угідь під органічне виробництво до 1,3 млн га, що становитиме 3 % від загальної площі сільськогосподарських угідь України. Іншою ціллю Стратегії є збільшення експорту органічної продукції до 1 млрд дол. США (Сиротюк, 2021).

Для ефективного розвитку виробництва органічної продукції виникає доцільність в інструментах стимулювання. Наявні програми державної підтримки органічного виробництва здебільшого зосереджені на відшкодуванні коштів за сертифікацію, а державної підтримки у вигляді пільгового оподаткування та пільгового кредитування немає. Основним стимулом переходу сільськогосподарських підприємств до органічного виробництва будуть маркетингові можливості і преміальні ціни на органічну продукцію (Сиротюк, 2021). Спектр інструментів позитивного економічного впливу на виробників доволі широкий, активно використовується в розвинутих країнах і вартує бути запозичений для України, оскільки, як доводить досвід, такі інструменти найбільш дієві. Приміром, у більшості країн-членів ЄС субсидування здійснюється у розрахунку на один гектар земельної площі залежно від призначення сільськогосподарських земель. У Нідерландах, наприклад, уже не застосовують держа-

вне стимулювання у розрахунку на гектар площі, надаючи перевагу стимулюванню попиту на органічну продукцію. Більшість розвинених країн інтегрували органічне сільське господарство у свою аграрну політику, яка поширюється на інші сфери політики, екології та економіки.

Органічне землеробство засноване на забезпеченні замкнутого циклу обміну поживних речовин рослин. Цикл має підтримувати чи підвищувати родючість і біологічну активність ґрунтів. Органічне землекористування є системою взаємозалежних і взаємопов'язаних методів використання земель, серед яких провідне місце посідає запровадження й дотримання сівозмін. Зокрема, сівозміни дають змогу забезпечити дотримання відповідного вмісту гумусу й поживних речовин (фосфор, азот, калій) у ґрунтах, оскільки брак органічних добрив у ґрунтах зумовлюється використанням певних культур у сівозміні. За суттю сівозміна в такому разі виконує роль стабілізатора ґрунтових процесів, відтак не виникає мета підвищення родючості, а лише збереження її на теперішньому рівні. За умови, що органічне землекористування переважно організовується зараз на далеко не ідеальних стосовно продуктивності й екологічності землях, виникає суттєва необхідність підвищувати як економічну, так і екологічну ефективність землекористування, а саме органічного землекористування. Напрями підвищення екологічності землекористування мають передбачати: протиерозійні й протидеградаційні заходи, зменшення та ліквідацію забруднень земельних ресурсів та оптимізацію сівозмін (Солтис, Смолярчук, Черечон та Дудич, 2022.). Отже, організація переходу на органічне виробництво в агроформуваннях спрямована на підвищення еколого-економічної ефективності ведення землеробства. Основою цієї системи є комплекс заходів із раціонального використання сільськогосподарських угідь шляхом раціональної організації їх на засадах запровадження адаптивно-ландшафтної системи землеробства та екологічно-безпечних сівозмін (Шкуратов, Чудовська та Вдовиченко, 2015).

Організаційні рішення у сфері органічного землеробства мають задіяти організаційно-правові, організаційно-економічні, організаційно-землевпорядні механізми управління, а не спиратися винятково на організаційно-адміністративний механізм. Організаційно-землевпорядні механізми управління мають передбачати освоєння екологізбалансованих сівозмін із вологоакумуляційними, спрямованими на самовідновлення родючості ґрунтів та підвищення продуктивності земель, поліпшення якості біотопа і біокосної системи ґрунту, насиченість живими організмами ґрунтів, особливо гумусом (Шарий, Нестеренко та Щепак, 2021). Переваги виробництва органічної сільськогосподарської продукції: краща якість і смакові характеристики; відсутність сторонніх хімічних речовин і сполук, безпечність для людини, особливо для дітей; сталий розвиток територій і збереження природного середовища; збереження природної родючості ґрунтів; збереження біорозмаїття, здоровий генофонд природних елементів і хороше здоров'я людини (Шарий, Нестеренко та Щепак, 2021).

Серед учених і практиків з органічного вирощування сільськогосподарських культур загальноприйнятою є концепція, згідно з якою підвищення якості продукції неодмінно потребує збільшення витрат на її виробництво. Виробничі витрати в органічному виробництві вищі, і це пояснюється такими причинами: нижчий вихід продукції рослинництва на одиницю площі та більш високі трудові та технічні витрати (Тертична, Рябуха та Бутурлім, 2020). Проте не потрібно забувати про екологічний аспект, коли застосування екологічнобезпечних технологій та невикористання певного виду отрутохімікатів мають неоціненний ефект, як-от недопущення екологічних та економічних збитків і значний соціальний ефект. Скажімо, виникла екологічна проблема – загибель бджіл, що спричиняється використанням отрутохімікатів і пестицидів на полях. Натомість загибель бджіл може спричинити екологічну катастрофу, позаяк без них не може відбуватися природний процес запилення. Це лише один із прикладів. Тобто можна упевнено сказати, що екологічне землеробство дає змогу досягати як економічного ефекту, так і екологічного, соціального, енергетичного.

За органічного виробництва вирішального значення набуває отримання сільськогосподарської продукції, що відповідає високим якості і прибутковості. Адже відмова від мінеральних добрив, недостатня кількість місцевих органічних ресурсів і заборона використання хімічних засобів захисту боротьби від шкідників і хвороб призводить до зниження врожайності сільськогосподарських культур на 30–50 % порівняно з інтенсивним землеробством. Тому, згідно із розробленою методикою визначення економічної ефективності за органічного виробництва, ціну на сільськогосподарську продукцію під час розрахунків збільшено на 30 %. Визначено, що економічні показники для кожної культури польової сівозміни залежать від агротехнічного вирощування, а також від тривалості прямої дії і післядії внесення органічних та органо-мінеральних біоактивних добрив (Ефективність застосування відновлюваних місцевих ресурсів за органічного землеробства: науково-методичні рекомендації, 2020).

У дослідженні Кучера А. економічну ефективність органічного землекористування розглянуто як складне економічне явище, що відображає співвідношення між здобутими кінцевими результатами у вартісній формі і розміром та/або грошовою оцінкою земельних угідь і затрачених ресурсів, що спричинили ці результати, і довготривале збереження цінності ґрунтово-земельних ресурсів завдяки запобіганню деградації ґрунтів, що відображається в грошовій оцінці землі та/або вартості наданих ґрунтами екосистемних послуг (Кучер, 2017).

Проаналізувавши стан і тенденції розвитку органічного землеробства та його еколого-економічних аспектів у системі землеустрою, можна дійти висновку, що в сучасних еколого-економічних умовах цей напрям землеробства перспективний і важливий. Вивчивши систему органічного виробництва, можна чітко сказати, що, крім економічних та екологічних ефектів, можна виокремити також енергетичний та соціальний ефекти органічного землеробства (рис.), що підтверджують актуальність та доцільність економічного стимулювання цього напрямку виробництва.



Рис. Ефекти розвитку органічного землеробства

Розробка автора.

Висновки. Звісно, повна заміна інтенсивних систем землеробства на органічне не відбудеться, проте це гідна альтернатива для використання деградованих, малопродуктивних, малородючих земель, що дає змогу відновити їхню родючість. Виробництво органічної продукції спрямоване на забезпечення споживача безпечними та якіс-

ними продуктами харчування, а також має певні економічні, соціальні та екологічні переваги: зниження енергоємності виробництва; розвиток сільських територій; підвищення зайнятості та добробуту сільського населення; збереження і покращання родючості ґрунтів; збереження і відновлення біорізноманіття тощо.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Гаража, О. П., 2021. Перспективи розвитку органічного землеробства України. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*, 27, с. 29–34.

Ефективність застосування відновлюваних місцевих ресурсів за органічного землеробства: науково-методичні рекомендації, 2020 / С.Е. Дегодюк, Е.Г. Дегодюк, М.М. Проненко, Ю.О. Ігнатенко, Н.М. Пипчук, А.О. Мулярчук. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ».

Кучер, А., 2017. Ефективність органічного землекористування. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 3 (3), p. 41–62.

Органік в Україні [online] Доступно: <https://organic.com.ua/organic-v-ukraini/> [Дата звернення 08 листопада 2022].

Ратушняк, Т.М. та Ратушняк, В. І., 2019. *Розвиток органічного ринку в Україні. Поєднання науки, освіти, практичного виробництва і справедливості продажу якісної органічної продукції*. Вінниця: Твори.

Сиротюк, Г., 2021. Тенденції розвитку ринку органічної продукції в Україні. *Аграрна економіка*, 14 (3–4), с. 30–38.

Солтис, О., Смолярчук, М., Черечон, О. та Дудич, Л., 2022. Базово-концептуальні підходи та інституціональні аспекти формування органічного землекористування на місцевому рівні. *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій: матеріали XXIII Міжнародного науково-практичного форуму (4–6 жовтня 2022 р.)*. Львів, с. 363–365.

Тертична, О., Рябуха, Г. та Бутурлим, Д., 2020. Еколого-економічні особливості органічного землеробства України та ЄС. *Проблеми і перспективи економіки та управління*, 1 (21), с. 82–90.

Шарий, Г., Нестеренко, С. та Щепак, В., 2021. Організація виробництва на підприємствах органічного землеробства. *Аграрна економіка*, 14 (1–2), с. 75–81.

Шкуратов, О. І., Чудовська, В. А. та Вдовиченко, А. В., 2015. *Органічне сільське господарство: еколого-економічні імперативи розвитку: монографія*. Київ: ДІА.

Стаття надійшла 20.11.2022

